

Микола Кордон,
завідувач кафедри історії
України ЖДУ ім. І.Франка,
Геннадій Цвік, вчитель історії
Радомишльської ЗОШ № 2

Боротьба за українську владу на Радомишльщині в 1917-1921 рр.

Боротьба за державну незалежність України в 1917-1921 рр., українська революція – найважливіші події не тільки ХХ ст., а і всієї історії України. тоді Центральною Радою, а потім Директорією була створена держава – Українська Народна Республіка – третя в історії українського народу після Київської Русі і козацької держави Богдана Хмельницького.

В статті мовиться про боротьбу за українську владу в місті Радомислі (нині – Радомишль) і Радомишльському повіті. Цей регіон славиться своєю історією, важливими історичними подіями. З листопада 1917 по січень 1918 р. влада на Радомишльщині знаходилася в руках Центральної Ради. На чолі повіту стояли повітовий комісар Г.І.Карбовський і начальник повітової міліції Мізерницький. Для кращого забезпечення порядку і спокою в місті і повіті Центральна Рада надіслала з Києва піхотний полк.¹

В повіті було неспокійно. Ще влітку 1917 р. тут активізувалися більшовицькі агітатори. Почали формуватися загони Червоної гвардії. Вступ до них приваблювали обіцянки експропріації майна найзаможніших верств населення. Особливо більшовики активізувалися в період наступу на Україну російських більшовицьких військ. У кінці січня 1918 р. вони проголошують у Радомислі радянську владу. Було обрано виконавчий комітет на чолі з В.Ядоловим, а начальником гарнізону став колишній анархіст С.О.Потажевич, помічником повітового комісара Юліан Мордалевич.

Наприкінці лютого 1918 р. Радомишль окупували німецькі війська. З їх приходом повсюди відновлюється робота органів Центральної Ради. А вже 21-24 квітня відбувається перша сесія повітового народного зібрання, відновлюється видання газети „Радомислянин”.²

В лісах навколо Радомисля в квітні-червні 1918 р. більшовики з розбитих загонів створили партизанський загін для боротьби з німцями на чолі з Г.Власенком.

Із донесення командувачу за 14 - 20 липня 1918 р.: в Радомишльському повіті настрої населення спокійний, за винятком Коростишівської волості, де з'явився загін в кілька сот чоловік і який вів перестрілки з німцями. Партизани повели наступ на Брусилів і розповсюджували листівки за повалення влади гетьмана і німців, за утворення радянської влади. Німецькі частини із Радомисля, Кочерова і м. Фастова ліквідували повстанські загони за три дні: з 23 до 26 серпня 1918 р. При придушенні повстання німці застосували гармати, 27 серпня у Радомислі зібрано представників місцевої сільської влади, де оголосили, що повстання ліквідоване, населення повсталим не співчуває. Більшість повстанців була із Сквирського повіту, а частина молоді - із сіл Радомишльського повіту.³

Невдоволення гетьманською владою серед населення зростало. Стимулювали цей ріст різноманітні жорсткі дії влади та різношерсті агітатори. Під їхнім впливом багато було погромлено економічних земельних власників і пограбовано їхнє майно.

Після краху гетьманського режиму влада в Радомислі і повіті швидко перейшла до Директорії.

Відновлюються місцеві органи влади. В Радомислі повітовим комісаром став Г.Науменко, його помічником Ю.Мордалевич, який вже призначався на цю посаду на початку 1918 р. перед падінням Центральної Ради. Він проявляє себе досвідченим політичним організатором і військовим фахівцем. У Радомислі створюються власні військові сили, організатором яких був І.Марченко. Відновлюється українське духовне життя і культура. Вже у січні 1919 р. починає діяти у Радомислі українська школа. У відновленні школи допомагала «Просвіта» і «Спілка учителів» Радомисльського повіту.⁴

Та нова небезпека насувається на Україну. В кінці 1918 р. вона опиняється в кільці ворожих армій. Найбільша сила, що вела бойові дії проти України, - Червона армія. Доля Директорії вирішувалася, насамперед, на радянсько-українському фронті.

У Радомислі в грудні 1918 – січні 1919р. запроваджується військовий стан, ходити дозволялося тільки до десятої години.⁵

Щоб полегшити наступ Червоної армії, у Радомислі створюється підпільний ревком. В околицях, міста починає діяти партизанський більшовицький загін, що налічував до 600 чоловік.⁶ На початку лютого 1919 року розвідвідділ Генштабу Директорії доповідав про захоплення більшовицькими повстанцями м. Коростишева, Радомисля, Малина і повалення української влади.⁷

Після захоплення міста більшовиками, комуністи відновлюють роботу Рад робітничих і селянських депутатів, створюють виконком, а пізніше ревком.

17 лютого 1919р. масовану атаку провів на Радомисль загін українських повстанців під команду Севрука, але більшовикам вдалося утримати місто. Але більшовики не витримали нового натиску – і вже 24 лютого були вибиті з міста іншим загonom Соколовського.⁸

На початку березня 1919р., перегрупувавши сили, Червона армія, маючи чисельну перевагу, наступає. 2 березня регулярні частини радянських військ знову захопили Радомисль, Кочерів, Коростишів і почали рухатися на Житомир. 8-а Українська армія, яка прикривала цей напрям, у жорстоких і багатоденних боях була знекровлена і розбита. У переможній реляції командира кавалерійського полку 1-ї Української радянської дивізії Гребенка, повідомлялося, що при взятті Радомисля і Коростишева захоплено чималі трофеї. Гребенко твердив, що 8-а Українська армія вже не існує.⁹

Зразу ж з поверненням більшовиків обирається новий виконком, до складу якого були делеговані виключно комуністи.

Та боротьба за українську владу продовжувалася. Загін Соколовського вже 8 березня 1919 року після напруженого бою звільнив Радомисль, більшовики понесли великі втрати, у складі виконкому залишилося 3 чоловіки. Для відновлення радянської влади на місті було кинуте з Коростишева військо.

Після кровопролитних боїв радянську владу відновили. Знову обрано новий виконком у складі 19 чоловік, з них 15 були членами більшовицької партії.¹⁰

Наслідком запровадження і ведення радянською владою політики «воєнного комунізму» було масове повстання проти радянської влади на початку квітня 1919 року у Радомисльському повіті.¹¹

Так, в сучасному Радомишльському районі з 32 сілрад, на той період всіляко підтримували і були активними учасниками боротьби 1918-1921рр. в армії Петлюри, загонах Соколовського, Мордалевича, Орлика, Лисиці 30 сілрад.¹²

Для придушення народних виступів стягувалися частини Червоної армії. 7 квітня 1919 року в Радомисль прибув 15-й прикордонний полк, підсилюючи 151-й полк, який перебував там.

Як повідомляли радянські донесення за 24 квітня, найбільшим із повстанських загонів був загін Соколовського, який нараховував 500 чоловік з кулеметами і загрожував Радомислю з трьох сторін.¹³

Влада не змогла упоратися з повстанцями тими силами, які були в розпорядженні радянської адміністрації міста, тому з Києва надходять нові військові частини. Ідуть більшовики також й іншим шляхом: у травні збирають повітовий з'їзд Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, на який прибув народний комісар державного контролю УРСР М.О.Скрипник. Вирішувалося питання про припинення боротьби проти Радянської влади. Сам Скрипник, будучи на Радомисльщині, дивом уникнув засади повстанців.

25 травня 1919 року повстанці повели новий добре спланований наступ на Радомисль і захопили його. Після цього Червона армія знову відновила радянську владу у місті.

Та національно-визвольна боротьба не припинялася. В цій боротьбі 8 серпня 1919 року загинули Д.Соколовський, Палій і Винявський, які перебували в селі Горбулів. Вночі хату, яка була без охорони, було оточено червоноармійцями і закидано гранатами. Пораненого Соколовського добили солдати.

Про це пізніше повідомив воєнний комісар Радомисльського повіту, випустивши листівку до селян і робітників.

Новою спробою відновити незалежність України зробили у серпні 1919 року об'єднані війська ЗУНР і УНР під командуванням С.Петлюри, наступали на Київ. В кінці серпня вони звільнили Радомисль. Але успіхи української армії в серпні ж були і нейтралізовані, а вже у вересні українська армія отшійаєіг опинилася після невдалої спроби звільнити Київ у так званому «трикутнику смерті» і змушена вести бої з трьома силами: більшовиками, білогвардійцями і поляками, кожна з яких переважала українську. 17 вересня 1919 року частини південної групи радянський військ у складі 58-ої стрілецької дивізії І.Ф.Федька увірвалися до Радомисля. Політвідділ дивізії з участю члена реввійськради 12-ої армії В.П.Затонського, який у той час перебував у місті, відновлює роботу повітового ревкому та його відділів. Робота органів влади спрямовувалася на відновлення господарського життя міста і повіту, в той же час посилювався червоний терор (особливо з 1920 р.) проти незгодних і противників більшовизму.

Зміни в житті українців наступають 25 квітня 1920 року починається радянсько-польська війна. Успіх на початку війни був на боці польських військ, які вже 6 травня увійшли в Київ. В районі Радомисля розташувалася 3-я польська армія. У місті створився комісаріат, який складався з місцевої інтелігенції. Та у червні обстановка змінилася, почався наступ Червоної армії. Польські війська відступили, і у середині червня частини 3-ї польської армії, опинившись під загрозою оточення, відступили у західному напрямку. Повітовий комісаріат, що очолював Ю.Мордалевич, залишився, щоб продовжувати боротися в тилу Червоної армії.

Створюється кінний повстанський загін, який у липні 1920 року успішно нищив і навіть паралізував роботу органів радянської влади. Очолював повстанців молодий, але досить відомий, авторитетний і впливовий Ю.Мордалевич. Після трагічної загибелі Соколовського Ю.Мордалевич у радянської влади став ворогом номер один.

З відступом поляків було створено Радомисльський повітовий комітет для організованого опору радянській владі. Він складався з голови комітету Ю.Мордалевича, його заступника - В.Павловського (правника, помічника комісара в адміністративних справах), членів: А.Зеленого (скарбника), І.Глуценка (сотника), О.Даниленка (завідуючого карнорозшуковим відділом) і секретаря Й.Омельченка.¹⁴

Завдання повстанців сформулював у відозві Ю.Мордалевич: «1) утвердження національної свідомості мас і прихильного відношення їх до Української державності, 2) нищення залізниць, мостів, телефонного і телеграфного зв'язку, 3) проведення військових операцій партизанського характеру. Наша праця буде протестом демократів - українців із співчуваючими масами проти насильства більшовиків - комуністів на Україні».

Підтягнуті свіжі сили Червоної армії унеможливили подальшу боротьбу загону Ю.Мордалевича і він пробивається на захід, щоб повернутися у 1921 році і продовжити боротьбу.

Починаючи з листопада 1920 року більшовики, цивільна та військова влада в боротьбі з повстанцями почала застосовувати ще один «дієвий» захід, систему «ударності»: вибирали райони, де повстанський рух був найбільш активним, туди посиляли велику кількість збройних сил для ліквідації повстанців. При цьому запроваджувалася відповідальність громади за члена родини - повстанця. Протягом зими 1920-1921 рр. такі ударні акції пройшли у повітах та містах Київської губернії, в тому числі у Радомишльському повіті.¹⁵

Політика радянської влади викликала невдоволення народу, мовчазне чи відкрите. В 1921 році навколо Радомишля було знищено місцеві органи влади, на що у відповідь Почала діяти система заручників, за невідачу повстанців розстрілювали цілі сім'ї.

На початку 1921 року 25-річного полковника Ю.Мордалевича призначено командувати другою повстанчою групою на півночі України. Невдоволені радянською владою його підтримували усюди і всюди. Усвідомлюючи, яку загрозу несе повстанський рух на чолі з Ю.Мордалевичем, чекісти прагнули знищити ватажка або упередити його наміри. Як заручників було взято, а потім закатовано батька Ю.Мордалевича, вбито його кількох близьких друзів та

соратників. Але підготовка, яку проводив Ю.Мордалевич, до збройного виступу тривала. Все ж ціною широкомасштабного терору і напруги всіх сил і засобів проти опозиції радянська влада пожинала плоди перемоги, Радянським каральним оргнанам вдалося відмовити і самого Ю.Мордалевича від виступу проти радянської влади.¹⁶

Так закінчився масовий, організований опір радянській владі на Радомисльщині. Незалежна Україна постала через 70 літ – 1991 року. Постала остаточно і безповоротно.

- ¹ Літопис революції. - № 1-2, 1931. – С. 208.
- ² Цвік Г. Історія Радомишля. – Житомир, 2002. – С. 68.
- ³ Гражданская война на Украине (1918-1920). Т.1. Кн. 1. – К., 1967. – С. 327.
- ⁴ Цвік Г. Історія Радомишля. – Житомир, 2002. – С. 69.
- ⁵ Там само. – С. 70.
- ⁶ Рибалка І. Відновлення радянської влади на Україні (1918-1919). – Харків, 1957. – С. 53.
- ⁷ Гражданская война на Украине (1918-1920). Т.1. Кн. 1. – К., 1967. – С. 622.
- ⁸ Рибалка І. Відновлення радянської влади на Україні (1918-1919). – Харків, 1957. – С. 142.
- ⁹ Фонд Радомишльського краєзнавчого музею.
- ¹⁰ Рибалка І. Відновлення радянської влади на Україні (1918-1919). – Харків, 1957. – С. 142.
- ¹¹ Антонов-Овсенко. Записки о гражданской войне. Т. 4. – М. – Л., 1933. – С 170.
- ¹² Фонд Радомишльського краєзнавчого музею.
- ¹³ Антонов-Овсенко. Записки о гражданской войне. Т. 4. – М. – Л., 1933. – С 170.
- ¹⁴ Фонд Радомишльського краєзнавчого музею.
- ¹⁵ Цвік Г. Історія Радомишля. – Житомир, 2002. – С. 73.
- ¹⁶ Попик В., Кримчук Г. Бунт й смиренне атамана Мордалевича. – К., 1991. – С. 88-89.